

S.D.Ü.
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE
KATKILARI SEMPOZYUMU**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON THE CONTRIBUTION OF TURKISH
WORLD TO ISLAM**

31 Mayıs-1 Haziran 2007/31 May- 1 June 2007

BİLDİRİLER

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	172590
Tas. No:	956.02 ULU-T

ISPARTA 2007

S.D.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI NO: 20
BİLİMSEL TOPLANTILAR SERİSİ: 8

YAYIN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. İsmail Hakkı GÖKSOY

Dr. Nejdet DURAK

KAPAK

Nejdet DURAK

ISBN

978-9944-452-13-7

Birinci Baskı

Eylül 2007 İSPARTA

Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas ve atıf şeklinde kullanılabilir.

İsteme Adresi: S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi İSPARTA

Tel: =(246) 211 3881 Faks: 0 (246) 237 10 58

BASKI

Fakülte Kitabevi Baskı Merkezi

Fakülte Kitabevi Yayın Dağıtım Pazarlama Ltd. Şti.

Kutlubey Mah. 1004 Sokak No: 15/B İSPARTA

Tel: 0 (246) 233 03 74&75 Faks: 0 (246) 233 03 76

e-mail: fakultekitavevi@yahoo.com.tr

İSLAM TARİHİ KAYNAĞI OLARAK KIRGIZ ŞECERELERİ

Ali JUSUBALIEV*

Arapça bir kelime olan şecere, “Bir kişinin veya bir ailenin en uzak atasından başlayarak bütün kollarını belirten çizelge, soy ağacı, soy kütüğü, hayat ağacı”¹ ya da “Bir şahsın mensup olduğu aileyi veya bir hükümdar ailesinin tâ en uzak ceddinden başlayarak bütün kolları ve evlatlarını gösteren cetvel veya ağaç şeklinde şematik resim hakkında kullanılır bir tabirdir. Buna “silsiname”, “ensab kütüğü” de denir”² şeklinde tarif edilmektedir. Şecere sözcüğü Kırgızca’da “sancıra” şeklinde ifade edilmekle Arapça’dan girdiği açıkça görülmektedir.

Şecere geleneği İslamiyet’ten önceki Arap toplumunda olduğu gibi daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Bu tür eserlere Ensab, Tabakat ve Teracim kitapları olarak da isimlendirmek mümkündür. Öte yandan şecere geleneği diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlar’da da, onların İslamlaşma öncesi tarihine kadar dayandırılmaktadır. Sözelimi Oğuz Han Destanı ve Manas Destanı Türk boylarının İslamlaşma öncesi tarihini, soyunu anlatmaktadır.³ Ancak bu gelenek Kırgızların İslamlaşma dönemlerinde daha da gelişmiştir. Bu bakımdan Kırgız şecereleri İslamî-Türk kaynaklarından şecere ve ensab kitapları olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.⁴ Diğer yandan şecere uzun süre sözlü olarak aktarıldığı için belge niteliği taşıması bakımından şüphe taşımakla beraber, Kırgız tarihi açısından birinci el kaynak niteliği durumundadırlar. Şecereelerde Kırgız boylarının aslı, yayılışı, yaşadığı yerler, adetleri ve tarihi anlatılmaktadır.

Araştırmamıza göre günümüzde Kırgız şecereelerine birer tarihi kaynak olarak bakılmamakta ve şüpheyle yaklaşılmaktadır. Ancak Kırgız şecereelerini birer tarihi kaynak olarak kullananlar da vardır. Bunların başında araştırmacılar S. Attokurov ve S. Erşahin gelmektedir.⁵ Biz de bu çalışmamızda Kırgız şecereelerini birer tarihi kaynak olarak kullanılması gerektiğini düşünüyor ve bu doğrultudaki görüşlerimizi teyit edici bazı örnekler üzerinde durmaya çalışacağız.

Bilincin en eski Kırgız şeceresi Seyfeddin Ahsikendi’nin “Mecmuatü’t-Tevarih” adlı eseridir.⁶ Kırgız tarihinde birinci el kaynak durumunda olan bu eser XVI. yüzyılın birinci yarısında Farsça kaleme alınmış olup, son kısmı da Ahsikendi’nin oğlu Nur Muhammed/ Nooruz Muhammed tarafından tamamlanmıştır.

Kırgız şecereelerini söyleniş itibariyle iki kısma ayırmak mümkündür:

Manzum türündeki eserler veya destanlar

Destanlar şartlı şekilde büyük destanlar ve küçük destanlar olarak ayrılmaktadır.⁷ Bunlar içerisinde Manas Destanı, manzum Kırgız şecereelerinin başında gelmektedir.⁸ İlim dünyasında bu destanın ortaya çıktığı devir olarak çeşitli görüşler vardır. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi/ Kırgızistan

¹ *Türkçe Sözlük*, C. II., TDK Yay., Ankara 1998, 1375.

² Mehmet Zeki Paçalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III., MEB Yay., İstanbul 1983, 314.

³ A. Zeki Velidi Togan Oğuzname’nin Karahanlılar döneminde ve ondan önce Uygur harfleri ile yazılmış olduğunu ileri sürmektedir. A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı Resideddin Oğuznamesi*, Tercüme ve Tahlili, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982, 118-119. İmel Moldobayev, “Manas” Destanı’nın Doğuş ve Gelişme Devri (Tarihi Aşamalar)”, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1995, 35-36.

⁴ Cahiliye devri Araplarında da “soy” anlamına gelen neseb geleneği İslamî dönemde de devam etmiştir. Mustafa Fayda, “Ensab”, *TDİA.*, C. XI, İstanbul 1995, 245.

⁵ S. Attokurov, *Kırgız Sancırası*, Bişkek 1995, 29-31; S. Erşahin, *Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*, S/E/K Yayınları, Ankara 1999, 13.

⁶ Seyfeddin Ahsikendi, *Tarihîlerin Cıynagı*, çev. Moldo Mamasabır Dosbolov, Omor Sooronov, Bişkek 1996.

⁷ Kırgızlarda şu anda bilinen 20 kadar küçük destan vardır. Bunlardan bir kısmı şunlardır: Er Töştük, Kococaş, Canıl Mırza, Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış-Bayış, Olcobay menen Kişimcan. Moldobaev, 35.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

a- M. Auezov ve A. N. Bernştam'a göre VI-IX. yy.

b- B. M. Yunusaliev'e göre X-XI. yy.

c. V. M. Jirmunskiy'e göre XVII-XVIII. yy.

Bunlardan Bernştam'a göre "Manas" destanının çekirdeği Kırgızların Yenisey ırmağı boylarında, Minusin bozkırlarında IX. yüzyılda devlet kurdukları devirde meydana gelmiştir. Bu devletin başında da Yaglakar Han bulunuyordu. Bu han, Moğolistan'a gelen düşmanlarını kovmuş ve başka Türk boylarının da kendisine katılmasıyla çok kuvvetlenmiştir. Sayan-Altay Dağlarının güney bölgelerini aldı ve düşmanlarını kovup Tanrı Dağlarına kadar geldi ve ordusunun bir kısmını buraya bıraktı.⁹

Bernştam'ın dayandığı belge Kuzey Moğolistan'da bulunan Göktürk harfleri ile yazılmış kitabedir. Bu kitabeyi bırakan ölü "ben Kırgız oğluyum" demektedir. Anlaşıldığına göre bu Kırgız Bey'i Yaglakar Han'ın hizmetinde bulunmuştur. Üstadına yüz er ve bir mesken vermiştir. Oğullarına "Marım (Üstadım) gibi olunuz. Hana itaat ediniz" diye nasihatte bulunmuştur. Bu kitabedeki "mar" kelimesi Maniheist mürşit ve öğretmenler için kullanılan Süryanice bir terimdir. Buna göre Kırgız beyinin Maniheist olduğu sanılmaktadır.¹⁰

Manas destanının ne zaman oluştuğu ve anlatılan olayların hangi tarihi döneme yerleştirilebileceği bu destanın tartışmalı özelliklerinden biri olmakla beraber, yaygın olan kanaate göre, tarihi tabanı IX. yy. sonlarında başlayan hadiselerle ilgilidir.

Destan, her şeyden önce Kırgız seçeresini anlatmaktadır. Keneş Cusupov destandaki Kırgızların hanlarının Kara Han olduğunu, ondan sonra da sırasıyla Oğuz Han, Babır Han, Tüböy Han, Kögöy Han, Nogoy Han olduklarını belirtmektedir. Nogoy Han'ın da dört oğlu olmuştur; Orozdu, Üsön, Bay, Cakıp (Yakup). Cakıp'ın oğlu da destana ismini veren Manas'tır.¹¹ Bununla birlikte destanda Kırgızları oluşturan boylar da tasvir edilmektedir ki, bu bilgiler Kırgızların boy yapılarını ortaya koymakla beraber diğer Türk halklarıyla ilişkilerini de aynı şekilde gün yüzüne çıkarmaktadır. Nitekim Sagımbay Orozbek oğlu'nun varyantında Kırgızları oluşturan boylardan Noygut, Nogay, Alçın, Nayman, Argın, Kıpçak boyları şu şekilde anlatılmaktadır:

Noyguttan karı Akbalta/ Noygut'tan yaşlı Akbalta,
Nogoydon karı Eşte/ Nogay'dan yaşlı Eşte
Oturbagandar barın tek/ Oturmayın tümün bir!
Alçındardın Boobeg/ Alçınlar'ın Boobeg'i
Naymandardın Köböntü/ Naymanlar'ın Köbö'nü
Argındın Karakocusu/ Argın'ın Karahocas'ı
Kıpçaktardın Taz çeçen/ Kıpçakların Taz çeçen.¹²

Bu hususta araştırmacı Mustafa Kalkan, Kırgızları oluşturan boylar hakkında önemli değerlendirmeler yapmıştır.¹³ Destan ayrıca, Kırgızların İslamlaşma öncesi ve sonrası olayları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Nitekim Karahıtay Gur Hanı'nın Beşbalık ve çevresindeki Kırgızlara saldırıları kaynaklarca belirtilmektedir.¹⁴ Bu husus Manas Destanında da dile getirilmiş ve Kırgızlar Müslüman, Karahıtaylar da kâfir olarak tasvir edilmektedir ki,¹⁵ kanaatimizce Yedi Su bölgesinde yaşayan Kırgızlar bu dönemde İslâmîyet'i

⁸ 1000 yıllık tarihi geçmişe ait Manas Destanı'nın ilk yazıya geçiriliş tarihi XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. Seyfeddin Ahsikendi, *Tarihtardın Cıynagı*, çev. Moldo Mamasabır Dosbolov, Omor Sooronov, Bişkek 1996.

⁹ *Manas Destanı*, çev., A. İnan, MEB. Yay., İstanbul 1992, XI.

¹⁰ *Manas Destanı*, çev., A. İnan, XI.

¹¹ *Manas Destanı*, nesir halinde yazar K. Cususpov, çev., Fikret Türkmen, Alimcan İnyet, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 1995, 7-8.

¹² *Manas Epos*, (S. Orozbekoğlu varyantı), Frunze 1979, II, 266.

¹³ Mustafa Kalkan, *Kırgızlar ve Kazaklar*, İstanbul 2006.

¹⁴ Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1998, 305; Baytur, *Kırgız Tarihunun Leksiyaları*, II, Bişkek 1992, 17; V. Barthold, "Kara-Hıtaylar", *İ.A.*, VI, Eskişehir, 1997, 273.

¹⁵ Bazı araştırmacılar "Manas" destanının ortaya çıkışını Kırgızlarla Karahıtaylar arasındaki savaşlara dayandırmaktadırlar ki, gerçekten de Karahıtaylarla etnik kökeni bir olan Solon ve Şibe boyları Kırgızlarla savaşmışlardır. B. M. Yunusaliev,

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

kabul etmiş bulunmaktaydılar.¹⁶ Bu dönemde kayda geçirilmiş bilgilere göre Kırgızların bir kısmı Karahanlı hâkimiyetinde yaşamaktaydılar. Bunlardan X. yüzyıla ait, "Hududu'l-Âlem" adlı eserde, Kırgızların Tanrı Dağlarında Kaşgar'a komşu olarak yaşadıklarından şu şekilde bahsetmektedir: "(Kaşgar) Çin iklimine bağlıdır. Yalnız Yağma, Tibet, Kırgız ve Çin hudutları arasında bulunur."¹⁷ Aynı eserde Tuhsi ülkesi tanıtırken şu kayıt düşünülmektedir: "Tuhsi ülkesi ve kasabaları; bu ülkenin doğusunda Çigil hudutları, güneyinde Halluhlar ve onların dağlık bölgeleri, batısında bir grup Kırgız, kuzeyinde Çigiller bulunur."¹⁸

Diğer taraftan Kırgız boyu Noygut asıllı Canıl Mirza'yla ilgili "Canıl Mirza" adlı destanda da Kırgızların boyları ve Veys Han döneminde meydana gelen olaylar tasvir edilmektedir ki, eser bu bakımdan XV. yüzyılda ortaya çıktığı sanılmaktadır. Bilindiği gibi Veys Han'ın İslâmı gayr-ı müslimlere yayma çabası içerisinde olmuştur.¹⁹ Bu dönemde yaşamış olan Canıl Mirza'nın, İslâm'ı yaymak amacıyla Kalmuklarla savaştığı destanda şu şekilde açıklanmaktadır:

Vayis sultan tuşunda/ Veys Sultan döneminde,
Lopton çıgıp Canıl kız/ Lop'tan çıkararak Canıl Kız,
Acıdaarday oktolot/ Ejderha gibi saldırır,
Karış cılbay batışka/ Karış kadar ilerlemeyip batıya,
Kalın curtu Kalmaktın/ Kalın yurdu Kalmuk'un,
Kan buuganday toktolot/ Kan boğmuş gibi toplanır".²⁰

Kaynaklar, Lop bölgesinde (Sarıg Uygur bölgesinde) yaşayan ahalinin Müslüman olduklarını belirtmektedirler. Nitekim, XIII. yüzyılda bölgeye seyahat etmiş olan Marko Polo da, burada yaşayan halkın Müslüman olduğunu söylemektedir.²¹

2. Mensur türündeki eserler.

Mensur türündeki en eski Kırgız şeceresi yukarıda belirttiğimiz gibi S. Ahsikendi'ye aittir. Diğer şecereleri de şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bala Ayılçı Sancırası (XIX. yy.)²²

Talip Moldo (1849–1949), *Kırgız Tarihi, Uruuçuluk Kuruluşu, Türülü Salttar*²³

Togolok Moldo (1860–1942), *Tarih, Tüpkü Atalar*²⁴

Mahammad Musa oğlu Abdurrahim (XIX. yy. ikinci yarısı) *Nasab-naama*²⁵

Osmonalı Siddıkoğlu (1875–1940) *Tarih-i Kırgız-ı Şadmaniye*²⁶

Kırgızskiy Geroičeskiy Epos Manas, Frunze 1968, 212; B. Camgırçinov, *Oçerk Politiceskogo İstorii: Kırgızı XIX veka*, Frunze 1966, 6.

¹⁶ Araştırmacı E. İ. Kıçanov da, Çin kaynaklarına dayanarak Cürçenlerden zayıata uğrayan Karahıtayların Yedi Su bölgesinde Kırgızlar ile çarpışmaya girmiş olduklarını belirtir. *Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarihiy Bulaktarı*, II, haz. K. Cusupov, A. Mokeev, D. Saparaliev, Bişkek 2003, 270.

¹⁷ *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, haz. R. Şeşen, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1998, 64. Buna bağlı olarak Baytur, Kırgızların Kaşgar'ın kuzey tarafın Tanrı Dağlarının güney eteklerin idare ettiklerini belirtmektedir. Baytur, II, 19.

¹⁸ *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, 66.

¹⁹ Veys Han hayatı boyunca sadık müslüman olarak kalmıştır. Mirza Muhammed Haydar, 236. Esin de, XV. yy. başlarında Tirmizli hocaların dağlarda, tekkelerde yaşayarak İslâmîyeti yaymaya çalıştıklarını belirtmektedir. Emel Esin, "Turfan", *İ.A.*, XII/II, İstanbul 1988, 117-118.

²⁰ "Tarihîy İrlar/ Tarihi Türküler", *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi: Kırgız Edebiyatı*, XXXI, Ankara 2005, 177.

²¹ Marko Polo burada yaşayanların Müslüman olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: "Bu büyük şehrin adı Lop; zaten çöle Lop Çölü diyorlar. Lop halkı Müslüman, Kubilay Han'a bağlı." Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Dokuman, I, İstanbul trz., 59.

²² "Bala Ayılçı Sancırası", *Kırgız Sancırası*, haz. A. Sarımsakov, Ala-Too Journalının Tirkemesi, Bişkek 1994, 176-197.

²³ Talip Moldo, "Kırgız Tarihi, Uruuçuluk Kuruluşu, Türülü Salttar", *Kırgızdar*, II, haz. K. Cusupov, Bişkek 1993, 506-566.

²⁴ Togolok Moldo, "Tarih, Tüpkü Atalar", *Kırgızdar*, II, Bişkek 1993.

²⁵ Mahammad Musa uulu Abdurrahim, *Nasab-Naama*, Bişkek 2003.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Muhammed Ali Kıpçaki, *Kırgız Tarihi*²⁷

Üsöyün Acı (1916-?), *Kırgız Sancırası*²⁸

Ümöt Moldo, *Ümöt Moldo'nun Arhivinen Köçürmө*²⁹

Tölök Törökan, *Kırgız Ulutunun Kelip Çığışı*³⁰

Sabır Attokurov, *Kırgız Sancırası*³¹

Sapar Zakirov, *Kırgız Sancırası*³²

Adı geçen şecereler içerisinde Seyfeddin Ahsikendi'nin "Mecmuatü't-Tevarih" adlı eseri büyük öneme sahiptir. Eserde şeyhlerin hayatı ve en önemlisi de Fergana ile Tanrı Dağları'nda yaşayan Kırgız-Kıpçak boyları hakkında bol miktarda bilgi vardır. Eserde Kırgız boyları hakkında genetik tablo verilir. Orada Kırgızların "sağ", "sol" gruplarının nerden geldikleri, halk ağzındaki şecerede söylene gelen Ak oğul, Kuu oğul'a kadarki 20-23 neslin dizini tasvir edilir. Bununla birlikte eserde Karahıtay Gur Hanı, Cengiz Han, onun oğlu Tuli Han, Çağatay hükümdarı Tuva Han gibi yirmiden fazla tarihi şahsiyetler tasvir edilir. Eserde Manas'la ilgili rivayetler yer almakla birlikte Kırgız boylarının İslamlaşması üzerinde de önemli bilgiler geçmektedir. Nitekim Kırgız boylarını sağ ve sol kanatlara ayıran Ahsikendi, onların İskilik tarikatına girmiş olduklarını belirtmektedir.³³ Attokurov, Ahsikendi'nin anlattığı Salusbek Bulagaçı ya da şimdiki adlandırılmasıyla İçkilik grubu Kırgızlarının diğer gruplardan daha erken devirlerde İslam dinini kabul ettiklerini söylemektedir.³⁴ Bununla beraber Kafalı'nın, Emir Timur'un zuhuru sırasında Belh tarafında yaşadığını belirttiği Tiyit kabilesi,³⁵ diğer taraftan Emir Timur'a karşı savaşlarda kahramanlıklar gösteren Argın boyundan Hacıbek ve bazı kabile ve boy önderleri,³⁶ Manas Destanında Manas'ın yanında görev almışlar ve Semerkand çevresinde savaşmışlardır ki,³⁷ bu boyların daha erken tarihte İslamiyeti kabul etmiş olduklarını belirtebiliriz. Bu boylar içerisinde Arguların IX-X. yüzyıllarda İsficab, Talas ve Balasagun şehirleri civarında yaşadıkları, İslamiyet'i de bu dönemde kabul ettikleri kaynaklarca belirtilmektedir.³⁸

Diğer taraftan Kırgız şecerelerinden Zakirov'un varyantında anlatılan bir rivayete göre, Emir Timur, "yabani", "okuma-yazma bilmeyen", "ateşe tapan dinsiz kâfirler" olarak nitelendirilen Kırgızlar arasında İslâm dinini yayması ve öğretmesi için Kudayan isimli birisini tayin etmiştir. Kudayan da Timur'a yaranmak için Kırgızlara zorla İslâmî kabul ettirip, İslâmın şartlarını kabul etmeyenlerin, boyunlarına kelepçe vurdurarak Isık-Göl'e, hatta Timur'un huzuruna Semerkant'a göndermiştir.³⁹ Kırgızların İslamlaşması hususunda Kırgız şecerelerini tarihi kaynak olarak kullanılması üzerinde duran S. Erşahin Bey, bu tür zora baş vurmanın çoğu kere iyi sonuç vermediğini ancak bazı Kırgızların manapların zulmünden kurtulmak veya siyasi, ekonomik imtiyazlar kazanmak için Müslüman olduklarını belirtmiştir.⁴⁰ Bu husus Timur dönemi tarihçilerinin eserlerinde de anlatılmaktadır. Nitekim, Nizamüddin Şami, Emir Timur'un, emri altındaki Bulagaçı ahalisinin yani İçkilik

²⁶ Osmonali Siddıkoğlu, *Tarih-i Kırgız-ı Şadmaniye*, haz. H. Karasay uulu, Frunze 1990.

²⁷ Muhammed Ali Kıpçaki, *Kırgız Tarihi*, I-III, Kırgız Uluttuk İlimder Akademisi Kol Cazmalar Fondu, No: 139.

²⁸ Üsöyün Acı, "Kırgız Sancırası", *Kırgızdar*, II, haz., K. Cusupov, Bişkek 1993, 72-123.

²⁹ Ümöt Moldo, *Ümöt Moldo'nun Arhivinen Köçürmө*, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu No: 191.

³⁰ Tölök Törökan, "Kırgız Ulutunun Kelip Çığışı", *Kırgızdar*, IV, haz. K. Cusupov, Bişkek 1997, 5-75.

³¹ Sabır Attokurov, *Kırgız Sancırası*.

³² Sapar Zakirov, *Kırgız Sancırası*, Bişkek 1992.

³³ Ahsikendi, 65.

³⁴ Attokurov bu grubun boylarını şu şekilde sıralamaktadır: "Avat, Boston, Cookeşek, Kesek, Noygut, Teyit, Kandı (Kanglı), Döölös, Nayman, Kıpçak, Orgu. Attokurov, 179, 180. Ahsikendi'de zikredilen boylar şunlardır: Boston, Teyit, Cookeşek, Döölös, Kandı, Kırışa. Ahsikendi, 67.

³⁵ M. Kafalı, "Timur", *İ.A.*, XII/I, İstanbul 1979, (336-346), 337.

³⁶ Nizamüddin Şami, *Zafername*, çev. Necati Lugal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1949, 29, 34, 37, 82, 137.

³⁷ *Manas Destanı*, haz. W. Radloff, çev. N. Gürsoy, Ankara 1995, Türksöy Yay., III/60, 64, 65, 78, 82, 86, 87; E. Abdılđaev, *Manas Eposunun Tarihiy Önüğüşünün Negizgi Etaptarı*, Frunze 1981, 63.

³⁸ Kaynaklarda Argular, İçkilik Kırgız boyu olarak geçmektedir. S. Attokurov, 211-212. Emel Esin, X. yüzyılda bu bölgede İslamiyetin yayılmış olduğunu belirtmektedir. Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi*, 157.

³⁹ Rivayet Zakirov'un eserinde zikredilmektedir. Zakirov, 356;

⁴⁰ S. Erşahin, 48;

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASININ İSLAMİYETE KATKILARI SEMPOZYUMU

Kırgızların imar ve ziraat işleriyle meşgul olmaları için bir takım kimseler görevlendirdiğini belirtmektedir.⁴¹ Görevlendirilen idareciler arasında şüphesiz Kırgız idarecileri de vardı. Örneğin Attokurov, "Mecmuatu't-Tevarih'te Emir Timur'un ordu komutanları olarak anılan Sarı-Bugu ve Ak-Bugu'nun birer Kırgız komutanı olduğunu savunmaktadır.⁴²

Diğer yandan bazı Kırgız şecerelerinde Kırgızlarla Hallac-ı Mansur arasındaki ilişkiler anlatılmaktadır. Buna ilişkin ilk bilgi XIV. yüzyıla dek dayanan bir efsanede geçmektedir.⁴³ Bu efsaneye göre Kırgızlar ve onlara bağlı boylar, Hallac'ın küllerinin suyundan içen kırk kızın soyundan gelmektedirler.⁴⁴ Bununla birlikte "Mecmuatu't-Tevarih" (XVI. yy.),⁴⁵ "Şecere-i Nesebname-i İlatiya"⁴⁶ ve bir takım Kırgız şecereleri de⁴⁷ Kırgızlarla Hallac-ı Mansur arasındaki ilişkiye dair bazı menkıbe ve rivayetler içermektedir. Bilindiği gibi Kırgızların tasavvuf ehliyle olan ilişkileri IX-X. yüzyıllara kadar dayanmaktadır. Meşhur Hallac-ı Mansur da bunlardan biridir.⁴⁸ Uzun süre Türkler arasında yaşayan ve onları yakından tanıma fırsatı bulan Hallac'ın en büyük amacı, Türk yurtlarına gidip İslâmîyeti oralara yaymak olmuştur. Bu sebeple, 897 dolaylarında, şakirtleriyle birlikte Türkistan'a göçmüş ve burada göçebe Türk boylarını İslâm'a davet etmiştir.⁴⁹ Hallac'ın, bu uzun yolculuğu, Uygurlar ve Kırgızlar'ın yaşadıkları bölgeler de dahil olmak üzere başka Türk yurtlarına da uzanmıştır.⁵⁰ Hallac-ı Mansur'un Kırgızlar arasındaki etkisi o kadar büyük olmuştur ki, anısı, halkın bilincinde XX. yüzyıla kadar yaşatılmıştır. Hallac-ı Mansur'la ilgili bilgilerin Kırgızlar arasında bu kadar yaygınlık kazanması ve Kırgız soyunun Hallac-ı Mansur'a dayandırılması konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri Karasaev'e aittir. Ona göre Hallac-ı Mansur'la ilgili rivayetler Ahmed Yesevi'ye atfedilen "Hikmet"lerde de mevcuttur ve Kırgızlar arasındaki rivayetler buradan kaynaklanmaktadır.⁵¹ Nitekim, "Divan-ı Hikmet'te Hallac-ı Mansur öldürülüp külleri göğe savrulduğunda dağın taşın "Ene'l-Hakk" diye haykırdığı anlatılmaktadır:

"Şeriatdur" deb âlimler buyurdular/ "Şeriatır" diye âlimler buyurdular,
"Kâfir Mansur ölmedi", deb kuydurdular/ "Kâfir Mansur ölmedi" diye yaktılar,
Ahgâr kilib, kulni kukka savurdular/ Ahgâr edip, külü göğe savurdular,
Tog, tuzlar "Ene'l-Hakk!" teb turar ermiş/ Dağ, boz kırlar "Ene'l-Hakk!" diye dururlarımış.⁵²

⁴¹ Nizamüddin Şami Timur'un "Bulagaçi" ve "Saluçi" olarak zikrettiği bölgelerin teftişi için Emir Yadigar, Emirzade Süleymanşah, Gıyasüddin Tarhan, Emir Şemsüddin, Toy Boğa Şeyh'e bıraktığını kaydetmektedir. Nizamüddin Şami, 140, 141. Cahun da Timur'un Moğolistan'a karşı düzenlediği askeri seferlerinde son Hıristiyan Türk boylarından Kereitlerin ve Naymanların ortadan kaldırılıp diğerleri gibi müslüman Kırgızlar arasında kaybolduklarını belirtmektedir. Leon Cahun, *Asya Tarihine Giriş Kökenlerden 1405'e, Türkler ve Moğollar*, çev. Sabit İnan Kaya, Seç Yayın Dağıtım, İstanbul 2006, 303.

⁴² Bkz. Ahsikendi, 66-67; Attokurov, 41.

⁴³ L. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansur'un Çilesi*, 749; Niyazi Öktem, *Hallac-ı Mansur: Yaşamı, Felsefesi, Etkileri*, İstanbul 2006, 74.

⁴⁴ Efsanenin tamamı için bkz. Niyazi Öktem, *Hallac-ı Mansur: Yaşamı, Felsefesi, Etkileri*, 84. Karasaev de buna benzer rivayeti vermektedir: "856-922 seneleri arasında yaşayan Mansur adlı mutasavvıf kendini tasavvuf yoluna adayarak kendini Allah ile eşitlemiştir. O şeyhin lakabı Hallac'dır. Onu Bağdat halifesi cezaya çekip, öldürerek külünü dağ-taşa ve nehre bırakmıştır. İşte o zaman keramete dağ-taşın "Analhak, minalhak" sesleri çıkmıştır. Nehir taşı köpüklenerek akmıştır. O zaman nehir kıyısında kırk kız sahil boylayarak yüzlerini yıkadıklarında hepsi hamile kalırlar. Böylece kolayca Kırgızlar kırk kızdan gelirler." Hüseyin Karasaev, *Kamus Naamadan Corop*, Bişkek 1992, 9-10; Kırgızların menşei ile ilgili aynı rivayeti Ç. Valihanov da aktarmaktadır. Valihanov, Ç. Ç., "Kırgızlar Hakida", *Kırgızlar*, haz. Ö. Karaev, K. Cusupov, Bişkek 1999, 372-373.

⁴⁵ Ahsikendi, 33; ayrıca bkz. S. Attokurov, *Kırgız Sancırası*, 37-39.

⁴⁶ Eserde Kırgızların Hallac-ı Mansur'a kadar dayandırılan silsilesi çoğunlukla "Mecmuatu't-Tevarih" ile örtüşmektedir. *Şecere-i Nesebname-i İlatiya*, K.U.İ.A.K.C.F. İnavtar No: 88-1980.

⁴⁷ Osmonaali Sıdıq uulu, "Muhtasarı Tarih Kırgızıya", *Kırgızdar*, 1, 56; Saparbek Zakirov, *Kırgız Sancırası*, Bişkek 1996, 76; Ö. Karaev, "Kırgızların Ortaya Çıkışı", *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, çev. M. Kıldıroğlu, S. 1, Bişkek 2001, 209.

⁴⁸ Yine ünlü mutasavvıf Şakik-i Belhî (ö. 790) ve İbrahim b. Edhem (ö. 783) Budist Türkler arasında İslâmîyeti yayan kimseler arasında zikredilmelidir. Abdülkerim Özaydın, "Türklerin İslâmîyeti Kabulü", *Türkler*, IV, Ankara 2002, 255.

⁴⁹ L. Massignon, "Hallac-ı Mansur", *İ.A.*, V, 169.

⁵⁰ L. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansur'un Çilesi*, çev. İsmet Birkan, I. Kitap, Ankara 2006, 244.

⁵¹ Hüseyin Karasaev, *Kamus Naamadan Corop*, Bişkek 1992, 9-10.

⁵² Ahmad Yassaviy, *Hikmetler*, Taşkent 1991, 194.

Diğer taraftan birçok araştırmacıya göre, Hallac-ı Mansur hakkındaki efsaneler Kırgızlar'ın İslâmlaşma dönemlerine kadar uzanmaktadır ve Hallac'la bizzat görüşen, onun sayesinde İslâmiyeti kabul eden Kırgız boylarına aittir.⁵³ Söz gelimi, Hallac-ı Mansur'la ilgili çalışmalarıyla tanınan araştırmacı Massignon, Hallac'la ilgili, Kırgızlar arasında söylenegelen rivayetlere dikkatleri çekmekte, bunların İshanların geç dönemlerine ait rivayetler olmadıklarını, bilakis Hallac'ın Turfan, Koço'ya yaptığı seyahat esnasında onu tanıyan ve öğretilerini içtenlikle benimseyen Kırgızlar'a dayandıklarını delillendirmeye çalışmaktadır.⁵⁴ Bu arada Kırgızlar'ın eski türeme rivayetlerinin, sonraki dönemlerde Hallac'a ilişkin rivayetlerle birleştirilmeye çalışıldığını özellikle belirtmek gerekir. Eski efsanelerin birinde Kırgızlar'ın menşei, Han bölgesinden olan kırk kız ile Uısı bölgesinin yiğitlerine dayandırılmaktadır. Diğer taraftan XIV. yüzyılda yazıya geçirilen bazı rivayetlerde Kırgızlar'ın menşei, kırk kız ile kızıl taygana/kırmızı köpeğe, diğer bazılarında ise Kırgızlar'ın anaları olan kırk kızın, gölde yıkanırken, meydana gelen köpükten hamile kaldıkları, Kırgızların da bu hamileliğin bir sonucu olduğu anlatılmaktadır.⁵⁵ Bizce Kırgızlar'ın menşesine ilişkin köpek ve kırk kız efsanesi, zamanla Hallac'ın öldürülmesi, külünün nehre savrulması ve bu külün nehirde köpük meydana getirmesi olayıyla ilişkilendirilmiş olabilir.⁵⁶ Bu rivayetlerden yola çıkılarak, Kırgızlar'ın eski efsanelerini İslâmlaştırmaya çalıştıkları ve özellikle Hallac'ın öğretilerinden etkilenecek İslâmiyeti kabul ettikleri ayrıca tasavvufa çok büyük önem verdikleri söylenebilir.⁵⁷ Nitekim Roux da, Kırgızlar arasında yaygın olan kırk kız ve köpekle ilgili rivayetlerin, Kırgızların İslâm'ı kabulünden sonra da devam ettiğini, sonraları Hallac-ı Mansur ve kız kardeşinin öldürülmesi hadisesiyle birleştirildiğini belirtmektedir.⁵⁸

Sonuç

Göçebe bir toplum olan Kırgızların manzum ve mensur olmak üzere iki tür şecere geleneği vardır. Manzum türündeki şecereler destanlarda açıkça görülmektedir. Başta Manas Destanı olmak üzere bir takım Kırgız destanlarında Kırgız boyları, onların tarihi, örf adetleri, gelenek göreneklere, hülâsa tüm yaşantı tarzları yer almaktadır. Diğer taraftan günümüze ulaşan Kırgız destanları, onların İslamiyet'i kabul ettikleri dönemlerde oluşmuştur. Bu husus yukarıda örneklerle açıklanmıştır. Bu çerçevede şecere geleneğini devam ettiren Kırgız destanlarını tarihi verilere uygunluğunu dikkate alarak değerlendirmek gerekmektedir. Öte yandan mensur halindeki şecerelerde de önemli ölçüde Kırgızların İslâmlaşma serüvenleri anlatılmaktadır. Bunun en güzel örneğini Seyfeddin Ahsikendî'nin eserinde görmekteyiz. Eserde adı geçen Kırgız boyları sağ ve sol olmak üzere iki kanada ayrılmakta ve bu boyların İslamiyet'i kabulleri de diğer kaynaklarca da teyit edilmektedir. Bu bakımdan mensur şecerelerde geçen rivayetlerin de tarihi verilere uygunluğu tespit edilerek ortaya konulmalıdır. Bu nedenle Kırgız şecerelerinin İslam tarihi kaynağı olarak değerlendirilmesi ve kullanılması gerekmektedir.

⁵³ L. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansur'un Çilesi*, 250-251; Zakirov, 76.

⁵⁴ L. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansur'un Çilesi*, 250-251.

⁵⁵ Rivayetler için bkz. V. V. Barthold, *Kırgız cana Kırgızistan*, 39. Tarihçiler Çorotegin ve Ömürtegin, "kırk kız", "köpek" ya da "köpük" ile ilgili rivayetlerin bazı Kırgız boylarının X-XV.yy. arasında İslâmı kabul ettikleri dönemlerde İslâmleştirilerek Hallac-ı Mansur'la ilgi kurulduğunu belirtmektedirler. T. Çorotegin, T. Ömürtegin, "Hunnu Doorundagı Babalarımız", *Kırgızdar*, III, Bişkek 1995, 313-314.

⁵⁶ Hallac'ın öldürülmesi ve bedeninin yakılıp külünün nehre atılması ile ilgili bilgilere bkz. L. Massignon, *İslâm'ın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansur'un Çilesi*, 746-748; Niyazi Öktem, 73-74.

⁵⁷ S. Erşahin, 54.

⁵⁸ Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, 206-207. Zakirov da Kırgızlar arasındaki Hallac'la ilgili rivayetlerin o dönemden beri devam eden rivayet olduğunu belirtmektedir. Zakirov, 76.